

De tweetalige inscripties op de gouden plaatjes van Pyrgi en het probleem van de oorsprong der Etrusken

Tegenwoordig is de mening wijd verbreid dat het probleem van de oorsprong der Etrusken eigenlijk niet bestaat, dat wil zeggen: dat het al op een bevredigende wijze is opgelost. Laat niemand zich een rad voor ogen draaien: zolang de Etruskische taal niet ontcijferd is, zolang ook zal het probleem van de oorsprong der Etrusken iedere keer weer de kop opsteken.

Er bestaan met betrekking tot het probleem van de oorsprong der Etrusken drie verschillende theorieën. In de eerste plaats zijn er geleerden die van mening zijn dat de Etrusken al vanaf het Neolithicum in Italië hebben gewoond. Dit zijn de zogenaamde autochtonisten. Hiertegenover staan geleerden die van mening zijn dat de Etrusken uit Klein-Azië afkomstig zijn. Deze kunnen het best bestempeld worden als oriëntalisten. Binnen deze laatste groep bestaan twee stromingen, namelijk zij die van mening zijn dat de Etrusken aan het eind van de Bronstijd (ca. 1200 v.Chr.) vanuit Klein-Azië naar Italië zijn getrokken en zij die van mening zijn dat deze gebeurtenis in de vroege IJzertijd (ca. 750–650 v.Chr.) heeft plaatsgevonden.

318

Als we aannemen dat de Etrusken al vanaf het Neolithicum in Italië gewoond hebben, dan is hun taal naar alle waarschijnlijkheid, net zoals bijvoorbeeld het Baskisch, een restgroep die dateert uit de periode van vóór de introductie van de Indo-Europese talen waartoe onder andere het Latijn behoort. In dat geval bestaat er weinig hoop dat we de sleutel tot de ontcijfering van de Etruskische taal ooit in handen zullen krijgen: van de talen die vóór de introductie van het Indo-Europees in het Mediterrane gebied werden gesproken is zo goed als niets bekend. Nemen we daarentegen aan dat de Etrusken uit Klein-Azië afkomstig zijn, dan ligt het voor de hand dat het Etruskisch vergeleken kan worden met de taal die in het gebied van herkomst gesproken werd.

De juistheid van de laatstgenoemde benadering is in feite bevestigd door de vondst van de Lemnos-stèle. Alle geleerden zijn het er over eens dat de taal van de inscriptie op deze stèle nauw verwant is aan het Etruskisch. Maar de inscriptie is helaas te kort om als sleutel te dienen voor het ontcijferen van het Etruskisch. Eerder is het omgekeerde het geval, namelijk dat onze kennis van het Etruskisch ons behulpzaam is om iets van de inhoud van de inscriptie op de Lemnos-stèle te begrijpen.

Recentelijk heeft men geprobeerd de aanwezigheid van een Etruscoïde taal op Lemnos te verklaren binnen het autochtonie-model. Zo zou dit het gevolg zijn van een kolonisatie van Lemnos door Etrusken vanuit Etrurië in de 7de of 6de eeuw v.Chr. Een dergelijke kolonisatie wordt echter op geen enkele wijze door de historische bronnen ondersteund. Integendeel, het zijn juist deze zelfde historische bronnen die ons

informereren over een kolonisatie in tegengestelde richting, namelijk van Etrurië door Tyrreniërs (= benaming van Etrusken in Griekse bronnen) uit het Egeïsche gebied!

De vraag is dan ook of de Etruskische taal en die van de Lemnos-stèle samenhangt met één van de talen die gesproken werden in westelijk Klein-Azië. In deze regio worden gedurende de betreffende periode (= Late Bronstijd en vroege IJzertijd) twee verschillende taalgroepen aangetroffen die beide tot het Indo-Europees behoren, te weten het Thracico-Phrygisch in het noorden en het Luwisch, waartoe ook het latere Lycisch en het Lydisch behoren, in het zuiden. Welnu, van deze twee taalgroepen vertoont het Luwisch duidelijke verwantschap met het Etruskisch en het Lemnisch.

De plaatjes van Pyrgi

De juistheid van deze stelling kan worden geïllustreerd met behulp van de meest beroemde Etruskische tekst, die op de drie gouden plaatjes van Pyrgi (afb. 1 en 2) – één van de beide havensteden van Caere. Bij zijn vondst in 1964 werd deze tekst ont-haald als de Rosetta-steen voor het Etruskisch, omdat hij naast twee Etruskische versies, een langere en een kortere, ook een vertaling in het Phoenicisch bevat. Het aanvankelijk optimisme sloeg echter alras om in pessimisme, omdat de kennis van het Etruskisch ontoereikend was om aan te tonen dat de verschillende versies van de tekst woord voor woord met elkaar corresponderen.

Een paar vormen waren bekend: de aanwijzende voornaamwoorden *ita* en *ica*, het enclitische voegwoord *-c* ‘en’, het werkwoord *turuce* ‘hij heeft gegeven’, het telwoord *ci* ‘3’, het zelfstandige naamwoord *avil* ‘jaar’, en de aanduiding van een functionaris *zilac*, meestal gelijkgesteld aan de Romeinse praetor. Voorts was meteen duidelijk dat *Thefarie Velianas* onderwerp is, een man die in de Phoenicische versie wordt gespecificeerd als koning van Caere. Sommige van de genoemde elementen staan op de plaats waar wij hen zouden verwachten bij een exacte correspondentie tussen de verschillende versies, zoals het werkwoord *turuce* tegenover Phoenicisch *ytn* ‘hij heeft gegeven’ en *ci avil* tegenover Phoenicisch *šnt šlš III* ‘in het derde jaar (van zijn regering)’. Maar het feit dat het object in de langere Etruskische versie uit twee elementen bestaat (*ita tmia ica -c herama -sva*), waar het Phoenicisch er slechts één heeft (*šr qdš ’z* ‘deze heilige plaats’), maande tot waakzaamheid: de overeenkomst tussen de verschillende versies van de tweetalige tekst zou wel eens niet helemaal exact kunnen zijn en er zou wel eens ruimte moeten worden gelaten voor variaties in uitdrukkingwijze in de verschillende talen.

Analyse van de Pyrgi-teksten

De laatste conclusie kan worden onderschreven door een nadere analyse van de tekst. Hieruit blijkt dat deze is opgebouwd uit drie delen: 1. de wijdingsinscriptie zelf, 2. de datering van deze wijding, en 3. een wensformule die de herinnering oproept aan de Bijbelse passage waarin Abraham zoveel nazaten worden beloofd als er sterren aan de hemel staan. In de kortere Etruskische versie (afb. 1-B) ontbreekt het tweede deel

betreffende de datering van de wijding. De langere Etruskische versie (afb. 1-A en 2) echter vertoont naast de drie genoemde onderdelen nog een extra dateringsformule die in het Phoenicisch helemaal niet voorkomt. Als gevolg hiervan is hij langer dan de Phoenicische tekst. Desalniettemin kan worden gesteld, dat als wij onze kennis van het Etruskisch uitbreiden met behulp van de etymologische verwantschap met het Luwisch en wij de aldus bekende woorden en vormen 'inpluggen', er een tekst tevoorschijn komt die, behoudens kleine verschillen in uitdrukkingwijze, in grote lijnen overeenkomt met het Phoenicische voorbeeld.

Tekst en vertaling van de Phoenicische versie van de inscripties op de Pyrgi-plaatjes (afb. 1 links):

1. l-rbt l-štrt
 'šr qdš 'z
 'š p'l w-'š ytn
 tbr'y' wlnš
 mlk 'l kyšry'
 b-yrh' zbh šmš
 b-mtn' b-bt

'Aan de Vrouwe Astarte (is gewijd) deze heilige plaats, welke Thefarie Velianas, koning van Caere, heeft gemaakt en heeft gegeven in de maand van de offergaven aan de zonnegod als een gift in de tempel.'

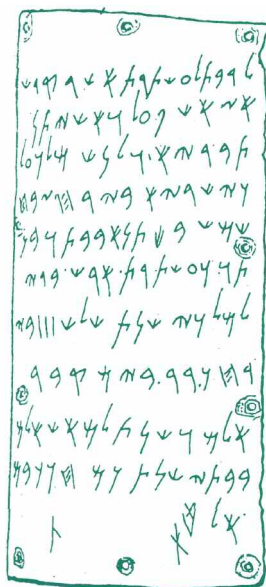
2. w-bn tw
 k-štrt 'rš b-d-y
 l-mlk-y šnt šlš III
 b-yrh' krr
 b-ym qbr 'lm

'En hij heeft gebouwd deze niche, omdat Astarte heeft toegestaan (een overwinning) door zijn hand: in het derde jaar van zijn regering, in de maand van de dansen, op de dag van de begrafenis van de god(in).'

3. w-šnt l-m'š 'lm
 b-bty šnt km h-kkbn 'l

'En mogen de jaren voor het standbeeld van de godin in haar tempel (even talrijk) zijn als deze sterren.'

320



A



B

Correspondenties tussen het Etruskisch en het Luwisch:

<i>Etruskisch</i>	<i>Luwisch/Lycisch/Lydisch</i>	<i>betekenis</i>
1. -c	-ḫa, -ce, -k	‘en’
2. cleva	ḫila-	‘heiligdom’
3. -cve	ḫwa	‘omdat’
4. va-	wa-	(introductie-partikel)
5. vatieche	weda-/wete- (Hittitisch), vit ₁ i ₁ -	‘bouwen’
6. zilac-	siluk-	‘praetor’
7. heram(v)-	hrm̄mā	‘altaar’
8. thamuce	tama-	‘bouwen’
9. thuva-	tuwa-	‘twee’
10. ila<ce>	īla-	‘begunstigen’
11. -m	-ma (Hittitisch), -m	(introductie-partikel)
12. masan<a>	masana-	‘god’
13. mech	*mekki-, miñti-	‘bond, assemblee’
14. nac	nak	(introductie-partikel)
15. selace	sarla-	‘geven als offergave’
16. tesi-amei-tale	tasāi	‘graf’
17.	samnai-, hñme-/ñmai-	‘vestigen’
18. tiurunias	Tiwat/ra-	‘zonnegod’
19. tmia-	tamaīa	‘gebouw’
20. uni-	wana(tti)-	‘vrouw’
21. -chva-	ḫwa-	‘wie, wat’

Tekst en vertaling van de Etruskische versies van de inscripties op de Pyrgi-plaatjes (correspondenties met het Luwisch vet gedrukt; afb. 1 A en B):

Langere Etruskische versie

- | | |
|--|---|
| <p>1. ita tmia ica -c herama -sva
vatieche unial -astres
themiasa mech thuta
thefariei velianas
sal cluvenias turuce
munistas thuvas
tameresca</p> | <p>‘Deze heilige plaats en deze altaren die ertoe behoren, Thefarie Velianas, wetgever van de senaat (en) het volk, heeft (hen) gebouwd voor de Vrouwe Astarte (en) heeft (hen) gegeven als gewijde gaven op de eerste (dag van het feest) <i>cluvenia</i> op grond van twee verplichtingen: omdat Zij (hem) begunstigd heeft op land: in jaar drie (van zijn regering), (gedurende) de maand van de dansen, op de dag van de begrafenis van de god(in); omdat Zij (hem) begunstigd heeft ter zee: gedurende het praetorschap van Artanès (en) het sultanaat van Xerxes.’</p> |
| <p>2. ila<ce> -cve tulerase
nac ci avil
churvar
tesiametale
ila<ce> -cve alsase
nac atranes zilacal
seleitala acnasvers</p> | <p></p> |

3. *itani -m heramve avil
eniaca pulum -chva* 'En moge welk (aantal ook maar) aan sterren
onderdoen voor (welk aantal ook maar) aan jaren
voor deze altaren.'

Kortere Etruskische versie

1. *nac thefarie veliunas
thamuce cleva
etanal masan<a>
tiurunias selace* 'Thefarie Velianas
heeft (dit) heiligdom gebouwd
voor de godin Athena
(en) heeft (het) gegeven als een offergave
gedurende de maand van de offergaven aan de
zonnegod.'
3. *va -cal tmial avil -chval
amuce pulum -chva snuiaph* 'En moge welk (aantal ook maar) aan sterren
sporadisch zijn in vergelijking met welk (aantal
ook maar) aan jaren voor deze heilige plaats.'

Conclusie

322

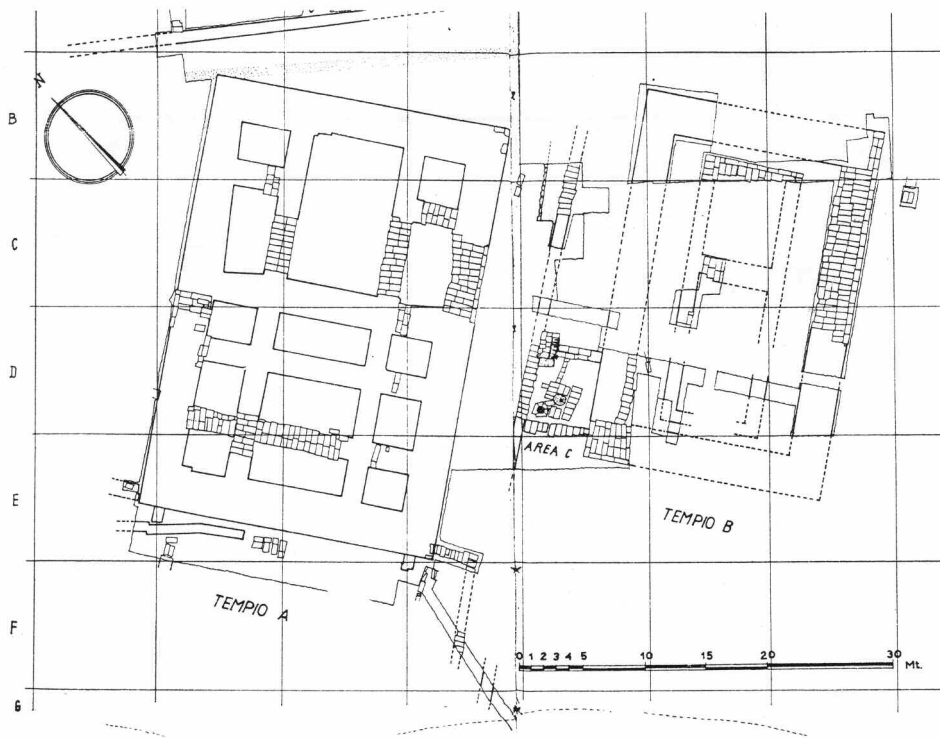
Het grote aantal correspondenties tussen het Etruskisch en het Luwisch (totaal 21, of 28 inclusief verbogen en herhaalde vormen) voor één enkele tekst (61 woorden en elementen), en het feit dat deze aanleiding geven tot een bijna exacte correspondentie tussen de Etruskische en Phoenicische versies van de tekst, bewijst mijns inziens definitief het Indo-Europees Anatolische karakter van het Etruskisch. Hierbij valt op te merken dat het wegvallen van de begin *s* in *amei-* (< Luwisch *samnai-*) duidt op de nauwste verwantschap met het latere Lycisch.

De datering van de plaatjes

Voor de bepaling van het precieze karakter van de wijding waar de verschillende versies van de Pyrgi-tekst betrekking op hebben is het interessant om op te merken dat de gouden plaatjes zijn gevonden in een annex van tempel B, genoemd area C. Deze annex C bestond uit een onoverdekte verhoging met een tweetal altaren, één voor brandoffers en één voor bloedoffers (zie afb. 3), en werd op een later tijdstip aan de tempel, die zelf uit de late 6de eeuw v.Chr. dateert, toegevoegd. Het antwoord op de vraag wanneer met de bouw van deze annex werd begonnen (de *terminus post quem* voor wat betreft de gouden plaatjes) wordt gegeven door de dateringsformule die alleen in de langere Etruskische versie van de tekst voorkomt, namelijk in het jaar dat de Perzische grootkoning



Afb. 2. Plaatje A
(Rome, Museo Nazionale Etrusco di Villa Giulia).



Afb. 3. Plattegrond van de tempels in Pyrgi
(uit: R. Bianchi Bandinelli-M. Torelli, *Etruria-Roma*, Torino 1976, Fig. 69).

Xerxes (= de Bijbelse *Ahasveros*) samen regeerde met zijn oom Artanes als major-domo, dat wil zeggen in 484 v.Chr. Naast de befaamde 'Perserschütt' te Athene van 480 v.Chr. (de verwoesting van de stad door de Perzen) is dit de tweede absolute datering voor het centrale Middellandse-zeegebied! Bovendien geeft de datering op basis van het Perzische koningshuis vanuit historisch oogmerk aan dat de Caeretaanse heerser Thefarie Velianas politiek aan de zijde van de Perzen stond. De gememoreerde overwinning op land en ter zee zal dan ook naar alle waarschijnlijkheid op de dichtstbijzijnde vijanden van de Perzen en hun Carthaagse bondgenoten behaald zijn, dat wil zeggen de Grieken in Cumae. Vier jaar later brachten de Carthagers zelf het er slechter van af: zij verloren de slag bij Himera tegen de Grieken van Syracuse...

Besluit

Voor zover het de vraag betreft wanneer de kolonisatie van Etrurië vanuit westelijk Klein-Azië heeft plaatsgevonden is het van belang om op te merken dat het Etruskisch, zoals we hebben gezien, de ontwikkeling van het wegvallen van de begin *s* die zo kenmerkend is voor het Lycisch van de 7de tot de 4de eeuw v.Chr. in eerste aanzet nog

meemaakt. Vanwege dit feit ligt het voor de hand dat de genoemde emigratie in de vroege IJzertijd (ca. 750–650 v.Chr.) heeft plaatsgevonden, dat wil zeggen in dezelfde periode waarin ook de Phoeniciërs en Grieken het westelijk Mediterrane bekken verkennen en koloniseren. Ook vanuit archeologisch gezichtspunt valt hier veel voor te zeggen. Het zou namelijk een aantal zaken verklaren. Bijvoorbeeld waarom er in deze periode in Etrurië opeens kamergraven onder een tumulus van Klein-Aziatisch type verschijnen. En bucchero-aardewerk dat een nauwe parallel heeft in het Noord-Egeïsche gebied. En waarom er in Etrurië steden gesticht worden volgens een nauwgezet voorgeschreven patroon, en er hier überhaupt een grote vraag ontstaat naar luxe oriëntaalse producten. Het contrast met de statische en enigszins armetierige voorafgaande Villanova-cultuur kan, ondanks Pallottino's levenslange inzet het tegendeel te bewijzen, niet groter zijn!

Korte bibliografie

R.S.P. BEEKES, *The Position of Etruscan, Indogermanica et Italica, Festschrift für Helmut Rix zum 65. Geburtstag* (Innsbruck 1993) 46–60.

324

R.S.P. BEEKES, *The Prehistory of the Lydians, the Origin of the Etruscans, Troy and Aeneas, Bibliotheca Orientalia* 59 (2002), 3/4 mei-augustus, 205–239.

R.S.P. BEEKES & L.B. VAN DER MEER, *De Etrusken Spreken* (Muiderberg 1991).

J. BEST & F.C. WOUDHUIZEN, *Lost Languages from the Mediterranean, Chapter Four* (Leiden-New York-København-Köln 1989) 139–179.

L.B. VAN DER MEER, *Etrusken op Lemnos, Het einde van een mythe, Hermeneus* 69, 3 (1997) 180–183.

M. PALLOTTINO, *Etruskologie, Geschichte und Kultur der Etrusker* (Basel-Boston-Berlin 1988).

F.C. WOUDHUIZEN, *Linguistica Tyrrhenica, A Compendium of Recent Results in Etruscan Linguistics* (Amsterdam 1992).

F.C. WOUDHUIZEN, *The Language of the Sea Peoples, Chapter 3* (Amsterdam 1992) 154–236.

F.C. WOUDHUIZEN, *Linguistica Tyrrhenica II, The Etruscan Liturgical Calendar from Capua, Addenda et Corrigenda ad Volume I* (Amsterdam 1998).

Ovidius, *Ars amatoria*

De Romeinse dichter Ovidius (43 v.Chr.–omstreeks 17 n.Chr.), die vooral beroemdheid verkreeg door zijn *Metamorphosen*, schreef de *Ars amatoria* als laatste van zijn aan de liefde gewijde gedichten omstreeks 2 v.Chr.

Het is een bijzonder speels en geestig gedicht in drie boeken, waarin de Romeinse jongens en meisjes in allerlei aspecten van de liefde worden onderwezen. Een deel van de aardigheid en originaliteit ligt juist in zijn vorm van leerdicht, dat sinds Hesiodos (*Werken en dagen*) bekend was en in de Hellenistische tijd maar ook door oudere Romeinse dichters (bijv. Lucretius, *De rerum natura* en Vergilius, *Georgica*) voor meer serieuze doeleinden, zoals beschouwingen over filosofie, astronomie, medische onderwerpen, de landbouw en de jacht werd aangewend.

De *Ars amatoria* heeft – eigenaardig genoeg pas tien jaar na haar publicatie – een rol gespeeld bij Ovidius' verbanning door keizer Augustus in 8 n.Chr. naar Tomi. Welke rol dat was is niet bekend; misschien heeft de keizer, in het kader van het door hem afgekondigde 'ethisch reveil', het gedicht onzedelijk gevonden, hoewel de dichter bezweert binnen de grenzen van de wetten te blijven en niet tot overspel aan te zetten (zie regels I, 33–34). Omtrent een andere reden, een 'error', is veel gespeculeerd maar niets bekend.¹

Het metrum van de *Ars amatoria* is het elegische dystichon, dat wil zeggen combinaties van een hexameter gevolgd door een pentameter. Een hexameter is nog wel metrisch in het Nederlands te vertalen, waarbij de voornaamste moeilijkheid schuilt in de noodzaak om in elke regel de eerste lettergreep te beklemtonen. In de – kortere – pentameter moet zo'n klemtoon zowel aan het begin als na een cesuur in het midden van de regel vallen. Het is niet onmogelijk,² maar klinkt in het Nederlands zeker in een lang gedicht toch enigszins gewrongen.

Ik heb in de vertaling van Boek I, waarvan hier een selectie wordt gepubliceerd,³ geprobeerd het idee van een tweeregelig couplet te behouden door paarsgewijs rijm (*aa, bb, cc* etc). Als metrum heb ik gekozen voor de zesvoetige jambe (Alexandrijn), die als voordelen heeft dat die regel goed in het Nederlandse gehoor ligt en niet zo lang is dat hij vormloos wordt, maar het nadeel dat hij vaak te



Afb. 1. 15de-eeuws beeld van Ovidius in zijn geboortestad Sulmo, het moderne Sulmona (Abruzzo, prov. L'Aquila). Op het schild staat de afkorting SMPE: *Sulmo Mihi Patria Est*.

kort is om de inhoud van een Latijnse regel letterlijk weer te geven. Deze handicap wordt echter in die zin weer tot een voordeel dat hij de vertaler die het aantal regels van de originele tekst wil aanhouden, ertoe dwingt het Latijn zeer vrij naar de kern weer te geven, hetgeen de levendigheid bevordert. Hiertoe dient ook de weglating van een aantal regels die in mijn ogen overbodige – en in elk geval voor een hedendaagse lezer vaak niet terstond begrijpelijke – mythologische en historische ‘toelichting’ op de zo levendige beschrijving van het Romeinse dagelijkse leven bevatten.⁴

Boek 1

Ovidius leermeester van Amor

Beginner in de liefde, vind in dit gedicht
het voor de minnekunst vereiste onderricht.
Als schepen op de zee en wagens in de strijd
wordt ook het liefdesspel gestuurd door vaardigheid.
Zoals Automedon de strijdrossen aanvuurde,⁵
en zoals Tiphys 't schip der Argonauten stuurde,
zo heeft mij Venus over Amor aangesteld
en heers ik over Amors tedere geweld.
Hij is een wildebras die dikwijls met mij vecht,
maar ook een jonge knaap die aan mijn leiding hecht.

10

326



Afb. 2.
Venus en Amor.
Schilderij van
N. de Courtaile, 1792
(Moskou,
Poesjkin Museum).

Achilles werd als kind door Cheiron opgeleid
 in 't citherspel, en dat bedwong zijn heftigheid;
 hij die door vriend en vijand hevig werd gevreesd
 is voor zijn oude meester even bang geweest,
 als die hem naar de zweep de handen op deed houden
 die later aan Hector het leven nemen zouden.
 Cheiron was ooit Achilles', ik ben Amors hoeder:
 twee wilde knapen met een goddelijke moeder.
 Maar ook een stierennek wordt door de ploeg bezwaard
 en 't bit wordt aangelegd zelfs aan het fierste paard; 20
 en Amor buigt voor mij, ook als hij mij verwondt -
 zijn pijl treft in het hart, zijn fakkels smijt hij rond.
 Hoe meer hij mij doorboort, hoe feller hij mij schroeit,
 des te vervaarlijker de wraak die in mij gloeit.

Alles is uit het leven gegrepen

Ik heb mijn kunst, Apollo, niet van u ontvangen
 en evenmin ben ik geschoold door vogelzangen;
 mij zijn de Muzen, Clio en haar zusters, niet
 verschenen toen 'k in Ascra schapen weiden liet.⁶
 Mijn boek volgt de praktijk, 'k heb alles zelf ervaren;
 met Venus' hulp zal ik de waarheid openbaren. 30
 In tekenen van kuisheid vind ik geen vermaak:
 wég haarlinten, wég sierrand die de voeten raakt.
 Wel zal ik veilig in 't bereik der wetten blijven,
 en nergens over schandelijke dingen schrijven.

Waar meisjes zoeken in Rome?

Omdat je vrij en ongebonden bent, kun jij
 een meisje kiezen, zeggend: 'jij bent het voor mij'.
 Je moet er iets voor doen om een vriendin te vinden,
 want meisjes komen niet aanzweven met de winden.
 Een jager weet waar hij zijn net spant voor de hinde
 en waar in de vallei hij 't wilde zwijn kan vinden,
 een vogelvanger kent het bos, de hengelaar
 weet waar de vis het talrijkst is en hengelt dáár.
 Dus zoek eerst uit waar de geschikte meisjes komen
 en dan maak je een kans op 't voorwerp van je dromen. 50
 Dit wil niet zeggen dat ik nu van jou wil vragen
 om je op zee of ver in 't buitenland te wagen.

Perseus haalde Andromeda uit verre streken
en Helena is voor een Phrygiër bezweken,
maar Rome zal je zoveel mooie meisjes geven
dat je zult zien: in deze stad is alles te beleven.
Zo talrijk als op 't land vruchten of druiventrossen,
als vissen in de zee of vogels in de bossen,
als sterren in de nacht, zijn meisjes hier in Rome;
voorgoed is Venus met Aeneas meegekomen.

60

Val je op prille jeugd, nog bezig te ontluiken?
Het meisje dat je zoekt zal voor je oog opduiken.
Liever een jonge vrouw? Uit duizend jonge vrouwen
zal het je moeilijk zijn te kiezen voor de jouwe.
Of prefereer je 't meer volwassen, rijpe soort?
Da's een bevolkingsgroep die hier nog beter scoort!

328

Zuilengangen; tempels; de rechtszaal

Wandel eens in de schaduw van Pompeius' zuilen,⁷
waar je in juli voor de hete zon kan schuilen;
of in de zuilengang, met marmer rijk bekleed,
die naast Marcellus' schouwburg naar zijn moeder heet;⁸
en ook de zuilengang naar Livia genoemd
moet je niet overslaan (hij is door kunst beroemd)
en evenmin die van de vijftig Danaïden
die eens de dood beraamden van hun echtelieden.
Bezoek Adonis die door Venus wordt beweend en
de vaste feestdag der Joods-Syrische gemeente,
en Memphis' tempel waar een koe, gekleed in linnen,
veel meisjes – als zijzelf met Juppiter – doet minnen.⁹
Zelfs in de welbespraakte rechtszaal is 't gebeurd
dat men (het klinkt wel vreemd) de liefde heeft bespeurd:
waar de Appische fontein naast Venus' tempel staat¹⁰
en dikke waterstralen hoog de lucht in slaat,
is menig advocaat door Amor beetgenomen;
anderen stond hij bij, dít kon hij niet voorkomen;
hij, de welsprekende, is nu zijn woorden kwijt en
moet – wat een vreemde toestand! – eigen zaak bepleiten.
Nabij, in haar domein, kijkt Venus toe en lacht
om hem die, advocaat, nu naar een raadsman smacht.



70

80

Afb. 3. Bronsje van een vliegende Eros met citer (Tunis, Bardomuseum).

Het theater

Maar dit is wel voor jou het vruchtbaarst jachtterrein:
 de gangen der theaters, waar te vinden zijn 90
 de meisjes, serieus of voor een enkel uur,
 om éénmaal aan te raken of voor lange duur.
 Als mieren die in lange rijen voortbewegen
 met in hun monden korenhalmen die zij plegen
 te eten; of als bijen die in bos en weide
 zich over hoge tijm en bloemenpracht verspreiden;
 zo spoeden zich de vrouwen naar de drukke spelen –
 ook van de ‘upper class’ zijn er verbazend vele.
 Zij willen mensen zien en zelf worden bekeken;
 dit is een ambiance waar schroom en deugd ontbreken. 100

De Circus Maximus

Vergeet de paardenrennen niet! Waardeer ze hogelijk:
 in de stampvolle Renbaan is van alles mogelijk.
 Je bent daar voor contact niet aangewezen op
 een teken door een hoofdknik of een vingertop.
 Niemand verhindert je om naast haar te gaan zitten
 en prettig zij aan zij tegen haar aan te klitten. 140
 Of ze dat wil of niet is nauwelijks van belang,
 want op zo’n bank is er toch altijd veel gedrang.
 Zoek dan een onderwerp voor een gezellig praatje
 dat ieder horen mag, geen enkel woord verraadt je.
 Vraag haar wiens paardenspan daar op de baan verschijnt
 en laat haar favoriet meteen de jouwe zijn.
 Als jij de stoet met godenbeelden ziet passeren,
 weet dat je dan voor Venus moet applaudisseren.
 En valt er in haar schoot misschien een pluisje neer,
 sla dat dan met je vingers weg; en evenzeer 150
 als er géén pluisje vallen mocht: bied hulp in nood
 en sla het quasispluisje schielijk uit haar schoot.
 Wanneer haar mantel valt en sliert over de grond
 til hem dan uit het vuil omhoog, en wel terstond.
 Direct zal deze dienst aan jou worden beloond,
 doordat zij met plezier haar enkels aan je toont.
 Let bovendien goed op de mannen achter haar:

een knie tegen haar bibs is geen gering gevaar.
Schud eens haar kussen op: zo'n klein gebaar is goed
voor het veroveren van een frivool gemoed. 160
Ook wuiven met een waaier heeft iets delicaats en
onder haar ranke voet kun je een krukje plaatsen.

Het feestmaal

330 Doe ook je voordeel met een goed voorziene dis,
waar dikwijls méér dan goede wijn te vinden is.¹¹ 230
Wijn stimuleert de geest en wekt verliefdheid op;
de zorgen smelten weg en vluchten in galop.
Gelach klinkt op en zelfs een zielepiet vat moed;
verdriet en rimpels, pijn – alles verdwijnt voorgoed. 240
Wat men zo zelden ziet: spontane vrolijkheid
vertoont zich en de god verdrijft gekunsteldheid.
Daar brengen vrouwen vaak de mannen 't hoofd op hol,
want Venus wordt nog vuriger door alcohol.
Maar prijs hun schoonheid niet! De lamp biedt hier geen voordeel:
het duister en de wijn doen afbreuk aan je oordeel.
Het was bij helder daglicht dat Paris zijn keuze
voor Venus heeft gemaakt: zij was de meest gracieuze.
De nacht verdoezelt alle onvolkomenheden
en maakt van elke vrouw een schoonheid. Dus met reden 250
keur jij bij daglicht haar juwelen en gewaad
en bij hetzelfde licht haar lichaam en gelaat.

De verovering

Nu je bent onderricht door distichon-coupletten¹²
hoe een vriendin te zoeken, waar je strik te zetten,
licht ik je voor omtrent een delicate taak:
hoe sla je het begeerde meisje aan de haak?
Wie je ook bent en waar, luister met sympathie
en aandacht naar wat ik als 't essentiële zie.

Elke vrouw kan veroverd worden

Wat je als eerste weten moet: iedere vrouw
is, mits je 't net goed spant, binnen bereik van jou. 270
Eerder zwijgen de vogels in de lentelucht
of slaat een jachthond voor een veldhaas op de vlucht,
dan dat een vrouw een serieuze vriend zou weren –
al mag ze dan wellicht haar wensen lang maskeren.

Ook aan een vrouw bevalt het liefdesavontuur:
hij loopt ermee te koop, zij mint meer in 't obscuur.
Indien de man niet steeds 't initiatief zou nemen,
zou zij, snel overwonnen, zelf iets ondernemen.

Het juiste tijdstip

Wie meent dat 't slechts aan schippers en aan boeren is
om op 't seizoen te letten, wel, die heeft het mis. 400

Zoals de grond niet steeds succesrijk wordt bebouwd,
en 't schip niet immer aan de zee wordt toevertrouwd,
zo is 't niet altijd veilig op een jonge vrouw te jagen;
men reserveert dat beter voor bepaalde dagen.
Op haar verjaardag³ en op 1 april – als Maart
zijn maand genietend aan de maand van Venus paart⁴ –
en ook als in het Circus Maximus de verkoop
van kleien beeldjes plaats maakt voor een chique oploop,⁵
is 't beter dat je tijdelijk je poging staakt.

Herfstige stormen woeden nu, de winter naakt; 410

wie in dit jaargetij besluit om zee te kiezen
loopt goede kans door schipbreuk 't leven te verliezen.

Maar 18 juli is een heel geschikte dag,
omdat de Allia vol Romeinse lijken lag,⁶

en ook de Joodse vrije dag: eenmaal per week
laat elke handelaar zijn winkel in de steek.

Vrees haar verjaardag meer dan een behekste nacht:
zwart is de dag waarop cadeau's worden verwacht.

Maar zelfs als je die mijdt, betoont zij zich de winnaar,
want altijd leegt een vrouw de buidel van haar minnaar. 420

Een lepe handelaar komt langs en toont zijn waar;
zij is kooplustig; jullie zitten bij elkaar;

op haar verzoek bekijk je iets, quasi-deskundig;
zij vraagt je het te kopen en zij zoent uitbundig.

Zij zweert dat ze er jarenlang van zal genieten;
zij heeft het nodig, nú, laat dit moment niet schieten.

'Heb je geen geld op zak? Koop het dan op krediet.'

Helaas, je hebt een pen – weigeren kun je niet.

Nu eens, als was ze jarig, vraagt zij om een taart –
steeds als zij daarnaar snakt, blijkt zij opnieuw verjaard. 430



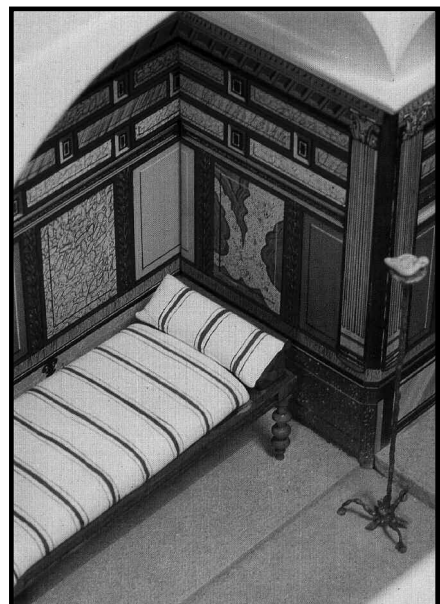
Dan weer is zij bedroefd om een geveinsd verlies:
de oorbel die zij mist was werkelijk exquis.
Zij leent van alles, geeft niets terug – alweer een strop;
zo raak je alles kwijt en schiet er niets mee op.
Om alle streken van die deernen te verkonden
had ik te weinig aan tien tongen in tien monden.

Benader haar overal

Als jij op straat haar draagstoel ziet passeren, tracht
dan ongezien haar te benaderen, maar wacht
je voor nieuwsgierige passanten, dus let op
dat jij je boodschap slim in duist're taal verstoppt. 490
Brengt zij haar tijd door in een ruime colonnade,
ga daar dan ook heen en sla haar oplettend gade.
Soms loop je voor haar uit en dan weer achter haar,
soms loop je snel, dan weer als echte slenteraar.
Loop rustig soms tussen de zuilen naar haar toe
en wandel zij aan zij, want dat is niet taboe.
Zorg dat zij nooit alleen naar het theater gaat
en kijk dan naar het schoons dat op haar schouders staat.
Wat is dat meisje mooi! Bewonder haar royaal,
werp haar een knipoog toe, spreek in gebarentaal. 500
Applaudisseer als een acteur een meisje speelt
en leef mee met de minnaar die wordt uitgebeeld.
Sta op als zij dat doet, blijf zitten als zij zit –
zo wordt jouw tijd besteed door haar die jij aanbidt.

Zorg voor je uiterlijk

Schep nooit genoeg in een krultang voor je haar.
Je met puimsteen ontharen? In geen honderd jaar!
Gun die gewoonten maar aan de verwijfde kliek
die Cybele bezingt op Phrygische muziek.
De schoonheid van de man floreert bij nonchalance.
Theseus won Ariadne niet door élégance.
Phaedra hield van Hippolytos, van zorg gespeend.
Een knaap uit 't bos, Adonis, heeft Venus beweend.
Zorg dat je lichaam goed gebruind is en gewassen
en dat je toga schoon is en je goed zal passen.
Je voeten mogen niet rondzwemmen in je schoenen,
de riem moet strak zijn en de gesp moet je goed boenen.
Opdat je haar niet piekt laat jij het goed verzorgen



en ook je baard verlangt een kapper elke morgen.
 Nagels die lang en smerig zijn moet jij verfoeien
 en nimmer mogen haren uit je neusgat groeien. 520
 Let op, tenslotte, dat je adem niet slecht riekt
 en dat geen geitengeur haar reukorgaan verziekt.
 Hier blijft het bij. De rest is voor de lichte vrouwen
 en voor de mannen die 't met mannen willen houden.

Valse beloften, valse tranen

Doe onbevreesd beloften, roep de goden aan
 zoveel als je maar wilt – dat kan geen vrouw weerstaan.
 Steeds glimlacht Juppiter om eden van wie mint
 en doet ze onvervuld vervliegen in de wind.
 Zelf riep hij vaak de Styx aan bij een valse eed
 tot Iuno – ieder helpt hij die hetzelfde deed.
 De goden hebben nut. Vandaar dat ze er zijn
 en wij hen koesteren met wierook en met wijn.
 Zij zijn niet zorgeloos of slapend en afwezig,
 maar zijn nabij en houden zich steeds met ons bezig. 640
 Leef dus correct: los schulden af, houd je aan je woord,
 verricht geen euveldaad als oplichting of moord.
 Ik raad je: loop geen risico, bescherm vertrouwen;
 áls je bedriegen wilt, beperk je dan tot vrouwen.
 Daarmee bedrieg je haar die jou bedriegen wou
 en loopt zij in de val die was gezet voor jou.¹⁷
 Wat ook van pas komt en een ijzig hart ontdooit
 zijn tranen: droog daarom je natte wangen nooit. 660
 En als de tranen eens een keer niet tijdig stromen
 moet je met natte handen aan je ogen komen.

Zachte dwang

Je wisselt zoenen af met lieve woordjes flemen.
 Kussen die zij niet geeft moet je gewoon maar nemen.
 Misschien verzet ze zich en noemt jou 'naar sujet!',
 maar 't liefste wil ze toch dat jij je zin doorzet.
 Zorg wel dat jij daarmee haar lipjes niet bezeert
 en kus haar niet zo ruw dat je haar echt bruskeert.
 Wie kussen heeft genomen maar de rest laat gaan,
 dient ook wat zij vrijwillig gaf weer af te staan. 670

Afb. 4. Romeinse slaapkamer uit c. 60 v.Chr. in huis XVIII, Saint Rémy (*Glanum*).
 Reconstructie van A. Barbet.

Als je haar hebt gekust is 't doel weldra bereikt,
tenzij je (nee, niet edel, maar) onhandig blijkt.
Gebruik maar wat geweld, dat zal zij niet weerstreven,
want dikwijls wil een vrouw zich 't liefst onwillig geven.
Een vrouw die plotsklaps door haar vriend wordt aangerand
is blij en ziet daarin eerder iets goeds dan schande,
terwijl zij, als ze zich aan de aanranding onttrekt,
terneergeslagen is, al lijkt ze opgewekt.¹⁸

Neem het heft in handen

't Initiatief neemt men soms niet met goed fatsoen,
terwijl het fijn is met de ander mee te doen.
Tezeer vertrouwt een minnaar op zijn eigen charme
indien hij wacht tot zij begint hem te omarmen.
Zet jij de eerste stap, verleid haar in 't verbale;
zij zal zich dan gewillig laten overhalen. 710
Vraag haar als jij haar wilt. Zij wil dat jij haar vraagt
en ook dat jij haar zegt waarom zij jou behaagt.
Ook Iuppiter heeft zo zijn liefdes voorbereid;
niet één heldin heeft zelf de grote god verleid.
Als zij hooghartig op jouw aandrang reageert,
doe dan een stapje terug, maak éven rechtsomkeert.
Daar houden vrouwen van. Zij haten dwang en druk
en als jij minder dramt vergroot dat hun geluk.
Dat jij een vrouw begeert moet jij niet steeds vertellen;
het kan geen kwaad de liefde als vriendschap voor te stellen. 720
Ik zag eens hoe een stugge vrouw zo werd misleid,
want haar attente vriend had haar snel opgevrijd.

Hoe de minaar er uit moet zien

Een zeeman met een witte huid voelt zich beschaamd,
daar hem een bruine kleur van zon en zee betaamt.
Dat geldt ook voor een boer, die met zijn kromme ploeg
en met zijn hak en hark in 't zweet zijns aanschijsns zwoegt;
alsook voor de atleet die naar de zege streeft
en zich moet schamen als zijn huid geen kleurtje heeft.
Maar wie bemint is bleek; bleek moet een minnaar tonen;
dat staat hem goed en levert baat bij vrouwspersonen.¹⁹ 730
Ook magerheid verraad de staat van je gemoed
en op je mooie lokken doet een muts het goed.²⁰

Doorwaakte nachten vol met passie en verdriet
 maken het lichaam van een minnaar dun als riet.
 Laat iedereen maar zien hoe je door liefde lijdt:
 als je er belabberd uitziet krijg je haar geheid.

Pas op voor je vrienden

't Is geen geheim dat goed en kwaad tezamen gaan.
 Trouw, vriendschap? 't Zijn slechts woorden, niets van aan! 740
 Schep nooit tegen een vriend op over je vriendin,
 want als hij je gelooft dringt hij zich bij haar in.
 Neen, Patroklos heeft niet Achilles' bed onteerd
 en met Peirithoös heeft Phaedra kuis verkeerd.²¹
 Maar in het echt maakt men dat even zelden mee
 als appels aan een struik of honing in de zee.
 Wat slecht is en wellustig ligt ons na aan 't hart,
 vooral wanneer het voortkomt uit eens anders smart. 750
 Voor een verliefde is een vijand geen gevaar,
 maar hoed je voor je vrienden – schandelijk maar waar!
 Altijd moet je beducht zijn wegens je amour
 voor vrienden en verwanten, ja zelfs voor je broer.

Laatste advies: let op haar karakter

Tenslotte nog één ding: geen vrouw is als een andere;
 voor elke vrouw moet jij dus je tactiek veranderen.
 Één akker brengt niet alles voort: hier groeit het graan,
 daar de olijf, en elders komt de wijn vandaan.
 Er is in hun gemoed net als in hun gezichten
 grote verscheidenheid; daar moet jij je op richten 760
 en net als Proteus nu eens vloeiend water zijn,
 en dan weer een leeuwin, een boom of een wild zwijn.
 Hier vangt men vissen met een haak, daar met een speer,
 en elders in een net dat door het water scheert.
 Weet dat niet elke list bij elke leeftijd slaagt:
 een oud hert ziet van verre hoe het wordt belaagd.
 Doseer de schalksheid en geleerdheid bij de vrouwen;
 een foute toon verwoest terstond haar zelfvertrouwen,
 zodat zij zich van jou, een eerlijk man, afwendt
 en zich verlaagt tot de armen van een nare vent. 770

Een deel van 't werk is nu gereed, een deel resteert.
 Mijn schip wordt veilig aan zijn anker afgemeerd.

Noten

- ¹ *Perdiderint cum me duo crimina, carmen et error* (*Tristia* II, 207).
- ² Zie bijvoorbeeld de vertaling door W.A.M. Peeters van de *Tristia* (Ambo 1995).
- ³ De gehele *Ars amatoria* is in het Nederlands vertaald door Micha Kat, *Minnekunst* (Ambo/Baarn 1993). Zie voor oudere vertalingen Patrick de Rynck en Andries Welkenhuysen, *De oudheid in het Nederlands* (Ambo 1992) 275. – De voor deze vertaling gebruikte tekst is die van de Loeb-editie.
- ⁴ Op die plaatsen in de noten aangegeven. Het gaat om 206 van de 776 regels.
- ⁵ De wagenmenner van Achilles.
- ⁶ Hesiodos werd door de Muzen onderricht: *Theogonie*, r. 22 e.v.
- ⁷ De Porticus van Pompeius.
- ⁸ De Porticus van Octavia, naast het theater van haar zoon Marcellus.
- ⁹ Isis werd geïdentificeerd met Io, die na door Zeus te zijn bemind door Hera in een koe werd veranderd.
- ¹⁰ De fontein van de Aqua Appia naast de tempel van Venus Genetrix op het Forum van Caesar.
- ¹¹ Regels 231–236 (duistere regels over Amor en Bacchus) zijn niet vertaald.
- ¹² Het origineel spreekt van de Muze Thalia, rijdend op ongelijke wielen, hetgeen verwijst naar het elegische distichon, bestaande uit een hexameter en een pentameter.
- ¹³ De jongeman wordt aangeraden om zich op deze dag en op andere dagen, waarop geschenken worden gegeven, verre van zijn vriendin te houden.
- ¹⁴ April is de maand van Venus, maart die van Mars, haar minnaar.
- ¹⁵ De verkoop van simpele beeldjes van klei (*sigilla*) werd soms afgewisseld met die van dure voorwerpen.
- ¹⁶ In 390 v.Chr. leden de Romeinen een zware nederlaag tegen de Galliërs bij de rivier de Allia. Ovidius prijst nu dagen aan dat de winkels dicht zijn.
- ¹⁷ Regels 647–658 (mythologische en historische voorbeelden van ‘boontje komt om zijn loontje’) zijn niet vertaald.
- ¹⁸ Regels 679–704 (mythologische voorbeelden) zijn niet vertaald.
- ¹⁹ Regels 731–732 (obscure mythologie) zijn niet vertaald.
- ²⁰ Een muts werd gedragen door zieken.
- ²¹ Regels 745–746 (meer mythologische vergelijkingen) zijn niet vertaald.

*Para thina thalassês**Ida Gerhardt over de zee in het vers van Homerus***Π** αρά θίνα θαλάσσης

In haar bundel *De zomen van het licht* biedt Ida Gerhardt haar lezers een gedicht (nu: *Verzamelde gedichten*, p. 650) met een Oudgriekse titel die in Griekse lettertekens is afgedrukt. Een transcriptie als bij voorbeeld *Para thina thalassês* geeft ze niet, ook niet in haar aantekening bij het gedicht achterin de bundel (nu: VG 747). Wel zegt ze daar van de titel: **letterlijk vertaald: ‘langs het zand (de zandkust) van de zee’**. De realisering in klank van de Griekse woordcombinatie blijft voorbehouden aan kenners. Meer in het bijzonder gaat het, zo blijkt uit de tekst van het gedicht, om de lezers van Homerus.

Παρά θίνα θαλάσσης

Drie woorden slechts van Homerus, –
 o hóór het kantelen en ruisen
 dat er in schuilt; – als een kind
 dat gelovig de schelp aan het oor legt.
 Hoorde ge eigenlijk nooit
 dat komen en gaan, gaan en komen:
 hoorde ge eigenlijk nooit
 de zee in het vers van Homerus?

337

HERMENEÏS LXXV/V

Vorm en betekenis

In de drie Griekse woorden, zegt de spreker/spreekster van het gedicht bewonderend, klinkt, als je je eraan overgeeft, **kantelen en ruisen** (v. 1–2). De betekenis op zichzelf van het Grieks zegt over *kantelen en ruisen* niets; wel kan ze tot associaties in die richting leiden. Toch is er meer dan één reden om hier aan de branding langs de kust te denken.

Wel vaker gebruikt Ida Gerhardt kantelen, als onovergankelijk werkwoord, in verband met golven en, meer in het bijzonder, de branding. *Kantelende golven* wordt door *Van Dale* (editie 1999¹³) als dichterlijk taalgebruik bestempeld. Bij voorbeeld in *Verzamelde gedichten*, p. 244 van Gerhardt is sprake van **de kantelende branding**. Ook *het ruisen van de zee* vindt bij *Van Dale* vermelding en op p. 78 van Gerhardts *Verzamelde gedichten* **ruist de omslag van de branding langs het strand**.

Akoestisch, op het vlak van klinkers en medeklinkers, valt het volgende op te merken. De zeven lettergrepen van de drie Griekse woorden bevatten vijf maal de

klinker *a*, zo, dat na de klinkergroep *a-a-i* de – langere – groep *a-a-a-ê* volgt. De laatste twee woorden van de woordgroep allitereren met *th-* en vertonen in hun respectieve klinkers iets als een kruisstelling: *i-a*, *a-a-ê*. Dit alles kan bijdragen aan het ontstaan van een ervaring van herhaling met afsluiting. En nadat van de zeven lettergrepen van de woordcombinatie de eerste vijf lettergrepen open lettergrepen zijn geweest, worden de twee laatste sissend met *-s* gesloten. (In Ida Gerhardts beschrijving van het stenige eiland Thasos [VG 282] komt de zee *sissend langs de spitse kust*.) Net als de betekenis van de woorden kan het samenspel van hun klankeigenschappen bevorderen dat het idee van *kantelen en ruisen* zich opdringt. Maar zeer belangrijk is mijns inziens voor de dichteres het ritme van de Griekse tekst geweest.

De hexameter

338

Metrisch kan de Griekse woordcombinatie van de titel in lange en korte lettergrepen worden genoteerd als de reeks vv-vv-: *pără thīnā thālāssēs*. Deze reeks past in het schema van de dactylische hexameter, de versmaat van het Griekse epos en *het vers van Homerus* (v. 4). Deze hexameter is de combinatie van vijf dactylen (die ieder voor zich kunnen worden vervangen door een spondee), plus een afsluitende trochee (of spondee): -vv-vv-vv-vv-vv-v. Hoe de dichteres de Homerische hexameters inwendig heeft gehoord is niet exact vast te stellen. In ieder geval hoorde ze met een Nederlands en zoste-eeuws oor, hoezeer ze ook de bedoeling of mening mag hebben gehad te horen wat de voordrager van ver voor onze jaartelling deed klinken, of een toehoorder toen beluisterde. Een paar simpele – maar niet onaanzienlijke – verschillen tussen het oude Grieks en het Nederlands, tussen Griekse en Nederlandse verskunst geven enig idee van het probleem. Het Griekse woordaccent is overwegend muzikaal, een accent van toonhoogte; het Nederlandse accent is overwegend dynamisch, een accent van nadruk. Griekse versmaten berusten op afwisseling van korte en lange lettergrepen, Nederlandse op afwisseling van plaatsen met en zonder klemtoon. Traditioneel wordt in Nederland het Oudgriekse muzikale woordaccent verwaarloosd en voor de plaatsing van het accent – een klemtoon nu – de maatstaf van het Latijn toegepast. Voor *para thina thalassês* is dit aspect overigens niet van doorslaggevende invloed: de twee belangrijkste accenten bezetten zowel in het Grieks als volgens het Nederlands-Latijnse systeem in ieder geval dezelfde plaats: *para thīna thālāssēs*. En de plaats van die accenten is bovendien nog precies die van de vaste lange lettergrepen uit het metrische schema van de Griekse hexameter: *pără thīnā thālāssēs*.

Het ritme: de branding

Ida Gerhardt trekt de Homerische hexameter en haar eigen vers in het onderhavige gedicht naar elkaar toe door de vier – lange – verzen ervan (in druk vier maal twee

halve verzen) juist de vorm van vier hexameters te geven. Maar dan op zijn Nederlands, met afwisseling van beklemtoonde en onbeklemtoonde plaatsen in plaats van wisseling van lange en korte lettergrepen: ' .. ' .. ' .. ' .. ' .. ' .. . Met dit systeem zou als weergave van het Griekse *pārā thīnā thālāssēs* in het Nederlands langs de ránd van de zándkust kunnen gelden.

Het kantelen en ruisen (volgens v. 1-2 schuilgaand in de Griekse woordcombinatie) past, bij verdoezeling van de eerste -e- in *kantelen* (*kant'len*), goed in het schema van de Nederlandse hexameter: ' .. ' .. . Mutatis mutandis vertoont deze reeks in hoge mate dezelfde metrische structuur als de Griekse: vv'vv'-. Dit haalt beide wendingen naar elkaar en suggereert ook dat de spreker het kantelen en ruisen in de Griekse wending *para thina thalassês* juist ook in het ritme ervaart: vv'vv'-. De betekenis van het Grieks en het akoestische karakter van de Griekse reeks kunnen ook de lezer steunen in het horen van de branding aan het zeestrand. Na het aankomen van een golf zou men dan de klap van het omslaan ervan bij de kust kunnen beluisteren in -λάσ- en het naruisen in -σης. In het semantisch veel meer expliciete Nederlands van het gedicht overigens beleeft men het omslaan eerder, in *kant'len*, en volgt in ruisen het ruisend terugvallen en terugvloeien daarna.

Net als (*para*) *thina thalassês* passen (*het*) *kantelen en ruisen* van Ida Gerhardt metrisch prima in een hexameterreinde: -vv-v, en *kantelen en ruisen* ís bij Ida Gerhardt ook zo'n einde. Bij Homerus vormt de Griekse woordcombinatie sec nooit het einde van de hexameter, en zelfs heeft ze niet de overhand in het twintigtal gevallen waarin bij hem een combinatie van een vorm van *this* en van *thalassê* voorkomt. *Para thina thalassês* als zodanig is bij Homerus maar drie keer aanwezig, steeds binnen in de hexameter (*Ilias* XIX 40, *Odysee* 4, 432 en 14, 347). Redenen van eufoonie en klankschildering moeten, naast de betekenis, bij Ida Gerhardts keus een rol van betekenis hebben gespeeld.

Het ritme: de zee

In de aantekening bij haar gedicht spreekt Ida Gerhardt over *de val* van de Griekse hexameter, dat wil zeggen over de cadans, het ritme ervan. De dichteres gebruikt het woord *val* elders zo (VG 78, 247, 391), *Van Dale* kent deze omschrijving, en ook bij literatoren als Bilderdijk, Beets, Fr. Kossmann, W. Kramer komt het woord in deze betekenis voor (zie onder andere het *Woordenboek der Nederlandsche taal*). *De val van de Griekse hexameter, dat machtige zeerythme*, zegt Ida Gerhardt, *kan in het Nederlandse vers niet dan zeer onvolkomen worden weergegeven*. Een nadere verklaring geeft ze niet, maar naast op wat al over het verschil tussen Nederlands en Grieks is gezegd kan hier ook worden gewezen op verschillen in woordlengte, of op de problematische scandering van *Drie woorden* in v. 1 (als ' ..?). In haar dissertatie over

Lucretius is Gerhardt specifiek: Men ontkomt niet aan het euvel dat lichte lettergrepen soms voor lang, zware voor kort moeten gelden... (p. 25). Ook spreekt ze daar over de statigheid van de – in dit geval Latijnse – hexameter (p. 24). *Statig, machtig*: de klassieke hexameter is groots en imposant in de beleving van Ida Gerhardt.

Verschillende metaforen zijn in de loop der tijden gebruikt om de ‘gang’ van de hexameter te karakteriseren, en in het associëren van de Griekse hexameter met *zeerythme* is Ida Gerhardt niet uniek en evenmin origineel. Hoor de exclamatie van J. van Gelderen in zijn opstel Het vertalen van Horatius in *Hermeneus* VI, 1933–1934: *Hexameters! Luister naar golfslag en branding, en zeg of ’t niet waar is, dat Homerische hexameters in ’t Hollands alexandrijnen zijn, rijmend gepaard...* (p. 73). (Dit laatste moet hier overigens buiten beschouwing blijven.) Luister ook naar de metafoor van P.C. Boutens, in het *Ten geleide* bij zijn vertaling *Homeros’ Odyssee*, naar aanleiding van *den onsterfelijken rhythmos van den hexameter, waarin de eindeloos doorgaande verzen van Homerus rijzen en dalen in hun opklinken en verruischen* (Haarlem 1937). Waarnemen van een zeeritme in de Griekse hexameter kan basaal als volgt worden verantwoord.

340

Een gedicht in dactylische hexameters bestaat uit een, vers na vers, herhaalde opeenvolging van een vast stramien van lange en korte lettergrepen. Het metrisch beginsel per vers is vanaf de aanzet een continue beweging, een ‘golf’ van telkens een lange en twee korte lettergrepen, tot vijf maal toe. Het meermalen gebruiken van één lange lettergreep op de plaats van twee korte zorgt voor variatie. Ieder vers eindigt met een lange lettergreep die nooit door twee (korte) lettergrepen wordt gevolgd, maar steeds door één lettergreep, kort, of lang. Door de afwijkende en kortere metrische structuur van de laatste versvoet, -v en niet -vv, kan aan het einde van de hexameter een horten worden ervaren, een haperen van de regelmatige beweging van het vers, – die dan in ieder volgend vers telkens weer vanaf het begin wordt hernomen. Door het metrische beginsel en door de gewenning kan de hoorder per vers telkens start, herhaling en een stokken ervaren, een aankomende golf en het vastlopen, het breken en terugslaan ervan als in een branding, – waarna een volgende golf zich aandient. Is dit ook wat Ida Gerhardt gehoord heeft?

Ida Gerhardt geeft het zeeritme dat zij in de – op lengte van lettergrepen gebaseerde – Homerische hexameter ervaart weer in de op beklemtoning van plaatsen gebaseerde hexameter van haar eigen gedicht. In het *kómen en gáan, gaan en kómen* van v. 3, dat is: *de zée in het vérs van Homérus* (v. 4) is er het ritme dat zich, per vers telkens vijf voeten lang, vrij gelijkmatig ontwikkelt en dan in de zesde voet hort en terugvalt. Metaforisch: golven komen aan en trekken zich vervolgens, gebroken, weer terug. En met elk volgend hexametervers manifesteert zich opnieuw deze reeks. Dát zal vermoedelijk het *machtige zeerythme* opleveren dat de dichteres in haar aantekening

aan de Griekse hexameter toeschrijft. De plaats van het breken bevindt zich in het Nederlandse gedicht dan binnen in het – in totaal zes maal herhaalde – eindritme ‘..’ (titel, eerste halve vers van v. 1, tweede halve vers van v. 1, 2, 3, 4). Het ruisen is hoorbaar in de sissende s-klanken van vooral het einde van de titel en van v. 1 en 4, en in de opeenvolging **ruisen - schuilt** van v. 1 en 2. En de ommekeer van gaan naar komen is voelbaar in de overgangen van hexameter 1 naar 2 en 3 naar 4 (enjambement en opgeroepen verwachting) en in de gekruiste woordplaatsing *ab - ba* in **komen en gaan, gaan en komen** van v. 3.

Een associatie van branding en ritme komt bij Ida Gerhardt ook voor in haar eerste Sapphagedicht (VG 78). Ik hoop daar bij een andere gelegenheid op terug te komen. Branding en poëzie komen ook bijeen in *Verzamelde gedichten*, p. 378. **De zware branding** die de ik van het gedicht daar **in diepten van mijzelf met kantelen en slaan hoort gaan** verwijst naar de dichterlijke creatieve stuwning.

Ritme, zee, kosmos, poëzie

Evenmin als Ida Gerhardt de eerste is geweest die de hexameter heeft geassocieerd met golfslag en branding is ze de eerste die ritme en zee met elkaar heeft verbonden. Zo schrijft Henriëtte Roland Holst, aan Ida Gerhardt welbekend, op p. 21 van haar studie *Poëzie en maatschappelijke vernieuwing* uit 1935 over ritme meer in het algemeen: **Rythme bevat, hoe persoonlijk het is, ook een kosmisch element: het heeft deel aan de eeuwige muziek, die aanzwelt en wegsterft in de machtige stem der zee en in het ruischen der winden door de boomen** (let op *rythme, machtig, zee, ruischen*, en op *aanzwellen, wegsterven*).

Ook het kosmische concept dat in deze regels opduikt, ontbreekt bij Ida Gerhardt niet (en evenmin bij anderen die tot haar literair-culturele omgeving behoren). Zowel Gerhardts eerste dichtbundel als de eerste afdeling van die bundel en het eerste gedicht van die eerste afdeling dragen de titel *Kosmos*. In de *Verantwoording* bij de uitgave van haar *Vroege verzen* licht de dichteres *Kosmos* als volgt toe: **...deze term is gebruikt in de betekenis van: zinvol geordend en naar zijn ingeschapen aard functionerend geheel. Dat geldt dan voor de wereld als totaliteit, voor het afzonderlijk organisme, maar evenzeer voor het voldragen kunstwerk, waarin zich dezelfde wetten laten herkennen** (Amsterdam 1978, p. 163). Ook déze koppeling van poëzie en kosmos treffen we aan in Henriëtte Roland Holsts genoemde studie, in de verklaring: **De stof der poëzie is het universele leven... Door de poëzie krijgen alle verschijnselen deel aan de hogere werkelijkheid, het eeuwig-eene** (p. 23). Een dergelijke eenheid speelt in de poëzie van Ida Gerhardt een primaire en prominente rol.

In het ritme van de hexameter van Homerus hoort de spreker van het Nederlandse gedicht het ritme van de zee. Dat zeeritme op zijn beurt is, in de wereldvisie waarvan

de dichteres herhaaldelijk blijkt geeft, deel en representant van het totale leven, net als de – hier wel als *voldragen* beschouwde – archaïsche Homerische hexameters dat volgens de spreker in dit perspectief heel goed kunnen zijn. Het archaïsche wekt bij Ida Gerhardt vaker ontzag. Die verzen hebben dan deel aan de hogere eenheid, hebben het kosmische in zich. En via Homerus zie ik vervolgens ook het Nederlandse hexametrische gedicht als deelhebbend daaraan, zij het wellicht *niet dan zeer onvolkomen*, om de woorden van de dichteres zelf te gebruiken. Met Homerus als middelaar en zelf met de houding van een *gelovig kind* (vergelijk v. 2) lijkt de spreker aan de grote kosmische eenheid deel te hebben. En direct en indirect spoort hij ook de lezer tot beleving ervan aan. Aldus bezien is dit kleine gedicht niet simpelweg een poëtisch aardigheidje, maar een uitvloeijsel van een serieus geloof in de fundamentele, door orde bepaalde eenheid van natuur, kunst en kosmos.

Korte bibliografie

Voor de gedichten van Ida Gerhardt is geciteerd uit: IDA GERHARDT, *Verzamelde gedichten* (Amsterdam 2001⁹).

342

Haar dissertatie is: IDA G.M. GERHARDT, *Lucretius. De natuur en haar vormen. Boek I en boek V. Vertaling en verantwoording* (diss. Utrecht, Kampen 1942).

Voor oriëntatie over Ida Gerhardts werk volsta ik hier met verwijzing naar de lopende reeks studies van F. BERKELMANS in de Acanthusreeks (Egmond-Binnen 1993 e.v.). (*Stralende aanhef, Aan het water* en volgende) en het laatste boek over haar werk van ANNEKE REITSMA: *'Een naam als ster en boegbeeld'. De poëzie van Ida Gerhardt in symbolistisch perspectief* (Assen 1998), waarin een uitvoerige bibliografie is opgenomen.

Artikelen over het klassieke erfgoed bij Ida Gerhardt zijn: F.J.P. VERBRUGGE, *Volmaakt archaïsch. Aantekeningen bij enige 'klassieke' gedichten van Ida Gerhardt*, *Hermeneus* 52 (1980) 21–31 (ook in: *Bzzlletin* 78, sept. 1980, 31–5) en: MARJOLEINE DE VOS, *Hellas en Holland. Ida Gerhardts poëzie: van alle mensen en altijd*, *NRC Handelsblad*, 27-12-2002. Van MIEKE KOENEN is er het boek *Stralend in gestrengte samenhang. Ida Gerhardt en de klassieke oudheid* (Groningen 2002).

Over de Griekse hexameter is informatie te vinden in handboeken als W.J.W. KOSTER, *Traité de métrique grecque suivi d'un précis de métrique latine* (Leiden 1953²) , of C.M.J. SICKING, *Griechische Verslehre* [*Handbuch der Altertumswissenschaft* II 4] (München 1993). Voor de uitspraak van het Grieks zie bij voorbeeld E.H. STURTEVANT, *The pronunciation of Greek and Latin* (Westport Conn. 1977 [= 1940²]).

Vaak is er gepubliceerd, in tijdschriften en ook in kranten, over de Homerische/klassieke hexameter en zijn 'equivalent' in het Nederlands, dikwijls naar aanleiding van

het verschijnen van een nieuwe vertaling. In *Hermeneus* verschenen bij voorbeeld artikelen van L.A. (L. ALMA; *Hermeneus* II, 1929-1930, 27-30 en 44-8), W.K. (W.E.J. KUIPER; *Hermeneus* IV, 1931-1932, 31-4), W.E.J. KUIPER (*Hermeneus* XXI, 1949-1950, 86-94 en 104-114), W. KASSIES (*Hermeneus* 64, 1992, 44-6), V. HUNINK (*Hermeneus* 75, 2003, 217-28). In *De nieuwe taalgids* is er een publicatie van D.C. HESSELING (XVII, 1923, 113-25); in *Groot-Nederland* van M. NIJHOFF (XXXVI, 1938, 401-15); in *Bzzlletin* van M. D'HANE-SCHELTERA (nr. 175, apr. 1990, 61-72); in *Lampas* van IRENE DE JONG EN A. RIJKSBARON (25, 1992, 198-213). Van de publicaties in kranten noem ik die van H. ORANJE (*Trouw* 24-10-1991), H.L. VAN DOLEN (*de Volkskrant* 6-12-1991), P. CLAES (*NRC Handelsblad* 17-12-1993).